
О.О. Бесплюбняк,
аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГУМАНІСТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Екзистенційна філософія, сконцентроване навколо проблеми людини – це світоглядно-гуманістичне спрямування, що сформувалося на історичному ґрунті соціальних криз ХХ ст. Вона спробувала відшукати теоретико-методологічні шляхи комплексного вивчення людини. На перший план її представники висували ідею абсолютної унікальності людського буття, зосередившись на проблемі людини та її місця в світі, а також на проблемі людини та її місця в світі, зокрема на проблемі духовної витримки людини. Це – один із найцікавіших і водночас суперечливих напрямів філософської думки.

Аналізуючи зазначену філософську традицію, ми відкриємо ті самі “вічні питання”, які хвилювали попередні покоління і які такою ж мірою *актуальні* сьогодні. Адже проблеми визначення людини, універсальності людської культури, створення людського образу світу і т.д. є досі відкритими.

Отже, маємо висвітлити основні проблеми екзистенційної філософії, зокрема, на прикладі італійської та французької традицій. Дослідження реалізується шляхом розв’язання низки завдань. Вони полягають у тому, щоб: розглянути передумови та історичну необхідність появи екзистенціальної течії в історії філософії; охарактеризувати основні напрями розвитку екзистенціалізму, звертаючи увагу на мотиви і теми, що містяться всередині їх філософських конструкцій; розкрити філософсько-гуманістичні ідеї зазначеного напрямку, зокрема з’ясувати специфіку філософування Ж.-П. Сартра та Н.Аббаньяно.

Екзистенціалізм виник у Європі в першій половині ХХ ст. на стику двох тенденцій: з одного боку – незадоволеності багатьох філософів детерміністськими поглядами, що панували тоді, і установкою на об’єктивний “науковий” аналіз людини; з іншого – могутнього розвитку екзистенціальної філософії. У кінцевому підсумку у філософії з’явилася нова течія – екзистенціальна, уособлювана такими іменами, як Карл Ясперс, Жан-Поль Сартр, Ніколо Аббаньяно, Мегард Бос, Мартін Гайдеггер та ін. [8, 40].

Філософський раціоналізм ХІХ століття намагався розгадати загадку буття в термінах діяльного відношення суб’єкта до об’єкта. Світ уявляли хоча й непомірним із самою людиною, але цілком розмірним. Передбачалося, що мислячий індивід, усуваючи момент власної суб’єктивності, наблизиться до розуміння миті “як вона є”. Філософська рефлексія тяжіла до образу “чистої”, неспотвореної “домішками” універсальної свідомості з метою розкриття її загальнозначущого сенсу. Однією з передумов філософських конструкцій були уявлення про гармонію між організацією буття і суб’єктивною організацією людини, про те, що самою цією організацією людина є укоріненою в бутті, має гарантоване місце в потоці історії, динаміка якої підлегла ідеї прогресу. Головною метою конструкції є збіг думки і предмета, а також відтворення на цій основі уже свідомо контрольованого процесу діяльності. У підсумку – повна прозорість суб’єкт-об’єктних відносин та їх продуктів для мислячого індивіда: всі глибини світових зв’язків, серед них – внутрішній світ самої людини, доступні для самоусвідомлюваного суб’єкта. Звідси – есенціалізм у класичній філософії, який надає людині її “сутність”, можливості якої, у принципі, безмежні і залежать від її здібностей до усвідомлення та морального самовдосконалення.

Починаючи з Маркса філософія трохи інакше вирішує проблему людського буття. На питання, чому людина є такою, а не інакшою, чому, скажімо, предмет бачить таким, а не інакшим, вона відповідає: тому що між людиною і світом є ціла система суспільних зв'язків. Форми, що їх набувають предмети світу, тобто які сприймаються так чи інакше, є кристалізацією існуючої системи відносин. Людина не може бачити предмет "сам по собі", а здатна освоїти лише форми діяльності з ним. Сама себе вона також бачить крізь призму конкретно-історичних соціальних зв'язків. Сутність людини універсальна, але можливості людського вдосконалення залежать не стільки від самого індивіда, скільки від суспільних умов. Тільки коли суспільство матиме потребу в гармонійній, всебічно розвинутій людині, її суть збігатиметься з її емпіричним існуванням.

Разом з тим уже у філософії Шопенгауера і Ніцше з'являється тема радикальної відмінності людського буття від законів і зв'язків іншого світу. Саме буття людини немовби розколюється на дві сфери, котрі аж ніяк не перебувають у гармонійній єдності: власне буття людини, яка володіє особливим дарунком самовизначення, і сфера соціальності, суспільства, що має свої закони, причинно-наслідкові зв'язки. З'ясовується, що свідомість, орієнтована зовні на розв'язання якихось інструментальних завдань, проходить повз найголовніше – людське життя і його сенс. Соціальність, що є наслідком такої установки свідомості, позбавляє людину широких життєвих орієнтацій і в підсумку це призводить до втрати людиною власної дійсності.

Якщо справа обертається таким чином, то цілком природним завданням філософії тепер є допомогти людині вистояти у ворожому світі, зберегти власну суверенність, зміцнити "власне людську істину", яка відрізняється від анонімних істин ворожого суспільства. Екзистенціалізм радикально відмовляється від того образу людини, який безроздільно володарював у класичній філософії. Якщо позицією філософів минулих століть були сторонні спостереження, то цей напрям є спробою підійти до людини "зсередини", з погляду її власних життєвих завдань. У центрі його уваги – людина, її екзистенція (від лат. *existentia* – існування). Існування – це не те, про що можна розмірковувати збоку: треба, щоб воно раптом наринило, навалилося на тебе, усією вагою лягло тобі на серце, як величезний нерухомий звір – або ж нічого цього просто-запросто немає..." [7, 191].

Екзистенціалізм часто називають "філософією розпачу", "філософією свободи", "філософією творчості", "філософією індивідуалізму". Таке неоднозначне визначення, мабуть, пов'язане з тим, що в класичній раціональності проблема людини живе в концептуальному та вербальному одязі філософських доктрин Гегеля. А в екзистенціалізмі проблема людського буття – у її, людини, тимчасовому житті, у реальній долі як звичайної, простої, "маленької" людини.

Зміст екзистенціалізму полягає в тому, що людина стоїть перед альтернативою вибору справжнього буття, у якому вона знаходить та відкриває себе. Втягнений у конфлікт індивід змушений запитати себе: "Хто я?" Ситуація змушує його шукати рішення в особистісному плані. З такої кризової ситуації виникає екзистенціальне вчення про людину, яка стоїть перед вибором можливостей; вона повинна діяти; рішення необхідне. Але воно є підсумком індивідуальної самосвідомості, хоча зумовлене ситуацією, але не орієнтоване нею в якомусь певному напрямі. У ситуації кризи немає вказівки на її результат. Що вибере людина, який напрямок – все це залежить від неї самої. Але хто вона? Це стосується визначеності власного "я". І хоча це "я" вже існує і є як розуміння власної окремоті у світі, воно ще ніщо стосовно самого себе. Йому ще треба визначитися в акті вибору. Людина стоїть на роздоріжжі і вирішує проблему самої себе, власного індивідуального існування.

Екзистенційна філософія висвітлює певний універсальний вимір думки, присутній в усіх філософських системах як момент саме розуміння: "Філософія є філософування" [10, 40]. Для екзистенційних авторів це означає, що думка як питання, як "закоханість",

як “подив”, “сумнів”, “ностальгія” означає значно більше, ніж думка як відповідь, як несуперечливі судження.

Основоположниками екзистенціалізму, як правило, вважають С.Кіркегора і Ф.Достоевського. Іноді предтечами їх називають Геракліта, Августина Блаженного, Ф.Ніцше. У ХХ ст. найбільш яскравими представниками цього напрямку є М.Гайдеггер (його концепція значно ширша традиційного кола екзистенціальних проблем), А.Камю, Ж.-П. Сартра, Н.Аббаньяно. У цьому ж ряді стоять релігійно мислячі російські філософи Л.Шестов, М.Бердяєв, а також Ж.Маритен, Г.Марсель, М.Бубер [8, 61].

У 1927 р. вийшли в світ “Буття і час” німецького філософа Мартіна Гайдеггера (1889–1976). Книга змінила шлях європейської думки і вплинула на сучасну філософію. Основне коло проблем, розв’язуваних у ній, уточнювалося, коректувалося і роз’яснювалося автором протягом усього його життя, але суть ідей не змінювалася. Предмет – людина як невизначена і відкрита усьому істота, здатна вмістити в собі Ціле. Автор доводить, що середньовічна теза “сутність передує існуванню” – до людини не застосовна. З точністю до навпаки Гайдеггер формулює основну ідею екзистенціалізму: “Субстанція людини є її екзистенція”. Людина є тією мірою людиною, якою вона екзистує”. Але, пояснює він, це зовсім не означає, що екзистенція актуалізує есенцію і тим більше не екзистенцією виробляється і закладається есенція.

Екзистувати – значить належати своїй сутності, значить чути “заклик буття”. Тільки у відповіді на його заклик людина виражає те, в чому її сутність, і в цьому вбачає джерело власного визначення. Це означає, що у людини немає ніякої наперед визначеної сутності. Всі її визначення як “духовно-душевно-тілесної істоти” або як суб’єкта, над яким “надбудовується” духовність, завдяки чому вона стає особистістю, – це, за Гайдеггером, абстракції, які лише затемнюють суть справи і самі потребують пояснень.

Екзистенціальні проблеми людини, сенсу її існування розглядали французькі філософи Альбер Камю, Жан-Поль Сартр. Світ, за словами Камю, “нерозважливо мовчазний”. Тобто в історії не потрібно шукати відповіді на питання про призначення людини, зміст її життя і вчинків: у ній немає ні завдання, ні питання. А це означає, що вона, імперія, сама по собі абсурдна. І тільки людина своїми діями, вчинками вносить у цю розрізнену реальність щось те, що упорядковує, гармонізує, структурує. Людина надає сенсу тому, що вона родить, своєму життю, тимчасовій послідовності подій. Однак це треба зрозуміти. Адже звичайно людина живе колись обраними цінностями і до того ж так, начебто усе знає наперед. Але спокійний хід її життєвого шляху раптом порушується, вона опиняється в кризовій, “межовій ситуації”, коли старе втрачає сенс, а нове ледь проблискує. Міркуючи над цим, А.Камю якимось сказав, що єдиною людською проблемою є проблема самогубства. Багато хто сприйняв це твердження як епатаж. Однак у ньому сконцентровано саму суть філософії людини ХХ століття – людини як перманентної кризи.

З такого погляду, криза, “межова ситуація” – зупинена мить у житті людини, коли вмирають старі схеми і народжуються нові змісти. Це ситуація, коли стають безглуздими старі, “готові”, відповіді на питання: “Що я можу знати, у що я можу вірити, що мені робити?”. Тому що ці відповіді мають сенс, коли ми віримо, що в житті є логіка, коли нам є на що сподіватися і є що знати. Але тільки-но ми зіскочимо з колеса життя або нас викине з нього, довідаємося, що в цьому світі багато чого, а може й усе, йде своїм ходом, вирішується без нашої участі, що у світі немає місця, яке ми вважали призначеним для нас, що його заповнено чужими діями і думками. Це і є “межова ситуація” як ситуація кризи: у процесі зламу старих цінностей людина переглядає свої минулі відносини зі світом, у якому народжується нова якість. Тому, як повторюють і Камю, і Сартр, людина не є сукупністю того, що в ній ще є, а сукупністю того, чого в ній ще немає і чим вона може стати. Останнє і є результатом межової ситуації, свідченням нової якості, що саморозвивається, її самосвідомості. Така

ситуація, криза, засвідчує незавершеність, незамкнутість, несамодостатність людини. Якщо йти в цьому напрямку далі, з погляду сучасної філософії людини, виходить, що “глобальні проблеми сучасності” стосуються не екології, економіки, політики та ін., а є проблемами людського буття, які кожен вирішує сам. Адже людина, осмислено проживаючи життя, не сприймає як належне ні того, що їй дісталось в спадщину з уламків розламаного світу, ні того, що їй транслюють засоби масової комунікації, а обирає світ у собі і себе у світі і сама вирішує, який буде світ у перспективі.

“Межова ситуація”, криза – поворотний пункт у житті людини – аж ніяк не одномоментна, не відбувається не раз і не назавжди. Скоріше це – пунктири, віхи й водночас болючі точки людини екзистування, переживання нею власного життя в діалектиці сутності й існування.

За Сартром, “безрозсудному мовчання світу” і “бунту людини” відповідає “буття-в-собі” і “буття-для-себе”. “Буття-в-собі” – це злиденність історичистських напучувань про “розумність всього дійсного” (Гегель). Історія, каже Сартр, є реальністю, незрівнянною з нашим напруженим, осмисленим життям. Не треба в ній шукати гуманістичних санкцій свого існування. Навпаки, сам факт людського існування санкціонує сенс історії. Сама історія – це ланцюг подій, які ні до чого не прагнуть, не випробовують власних мук, напруги, які мобілізують людину на співучасть, дію. Усе залежить від особистих установок свідомості, взятих з моральних основ. Тому безглуздо твердити про об’єктивність, наприклад, політичних, економічних проблем. Якість подій і сам світ визначаються суб’єктом вільного вибору, який обстоє щодо реальності певну позицію: утвердження себе всупереч обставинам.

Тільки для тієї людини, що впала в розпач, світ перестає бути пристрасним і нічого не виражає. Апатія, розпач убивають, деонтологізують його. Але, якщо людина наважиться на бунт, повстання проти обставин – він оживає в акті її самоствердження. Людина відповідальна за нього і за саму себе; уся увага його лежить на її плечах. Від особистої моральної відповідальності її не можуть врятувати посилення на зовнішні обставини, на психологічний примус. Індивід протистоїть своїй “природній психологічній конституції” так само, як зовнішнім обставинам і раціональним посиленням на них.

У Сартра індивід не має жодної готової конструкції, а повинен сам конструювати себе. Можливості, що їх несе в собі людина, є саме її призначення. Вона будує із себе. І в цьому вже – неминучість особистого вибору. Якщо людина обрала свої спонування, то це означає, що вона обрала свій страх болю і смерті, заповнила ту порожнечу, що призначалася для більшого. У цій підміні – його екзистенціальна провина. Раціональній обачності, з одного боку, і боягузтву – з іншого, у Камю і Сартра протистоїть відповідальність перед собою, яке бере початок у безпосередності і категоричності афективного сприйняття. Так, сцена насильства часто породжує в нас почуття ненависті до гвалтівника. Воно випереджає всі наші міркування, є вищим від нас самих. Тут не діють жодні доводи, аргументи. Інстинкт самозбереження не в змозі похитнути свідомість, обов’язковість дій, котрі ґрунтуються на такому почутті, що немовби пронизує людину. Тому вчинку просто не може не бути. У цьому полягає “дійсність людської дії”, яка випереджає будь-які пояснення. Така дія вимагає лише моральності, що цілком збігається зі свідомістю індивіда і не має потреби вже в соціальному схваленні, історичних санкціях. Тому екзистенціалізм як світовідчуття – доля-покликання, якому людина безмовно підкоряється. “Бути самим собою, бути вірним собі, вибрати себе” – основна ідея екзистенціалізму А. Камю і Ж.-П. Сартра.

Крім атеїстичного і релігійного екзистенціалізму існує “третій шлях” – філософської концепції “позитивного екзистенціалізму” італійського філософа Ніколо Аббаньяно (1901–1990). На його думку, якщо філософія – це проблематичність знання, сумніви і вибір рішення з метою знайти якусь ясність щодо способу власного буття людини, то між екзистенцією і філософією існує тотожність. “Екзистенція характеризує

людину у визначеності її природи. І характеризує її не остільки, оскільки вилучає чи знищує цю невизначеність, а якраз остільки, оскільки виявляє і реалізує її до кінця. Екзистенція засновує проблематичність...” [2, 129]. Проте це не завжди усвідомлювали. Адже людина займалася універсумом, проблемами пізнання, не здогадуючись, хоча про це попереджав ще Сократ, що найближче і найбільш незрозуміле в цьому світі – вона сама.

Індивідуалізація філософії, коли філософування пов’язане з існуванням самої людини, і є, за Аббаньяно, екзистенціалізмом.

Лише людині належить буття в проблематичній формі свого власного існування. Усе, що я роблю, – це мій акт, моє рішення, що його втягує вся моя істота. Він називається екзистенціальним, таким, що містить невизначеність і ризик для мене. Екзистенціальний акт – це акт проблематичної невизначеності, рух до чогось.

Поки людина не володіє собою і своїми можливостями, вона живе “у стані розсіювання”, є не відкритою майбутньому. Обираючи можливість, вона ототожнює себе з нею, живе нею і реалізує себе, знаходячи себе: вона володіє собою. Вона – володар долі, тобто визначила власне буття, узяла на себе зобов’язання. “Акт вірності самому собі є долею”. Вибір означає вибір не якоїсь однієї можливості, а себе як єдності, здійсненої в поєднанні минулого з майбутнім. Цей акт – не просто один із багатьох виборів, а вибір вирішувати лишитися собою. Вибір означає рух від можливості “до можливої можливості”.

Полемізуючи з Гайдеггером, Аббаньяно наголошує, що питання “Що таке буття?” – є питанням індивіда, який вже перебуває у відношенні з буттям. Якщо він його не шукав, то це означає, що й не втрачав. І, оскільки питання існує, то виходить, що відносини з буттям виключають володіння ним. Тому для індивіда буття – не його сутність, якою володіють, а проблема; отже, буття є можливість. У минулих філософських доктринах, твердить Аббаньяно, буття – це певна об’єктивність, вірогідність якої зумовлена “ризиком знання” або “ризиком віри”. В екзистенціалізмі буття – те, що формує індивіда, це – можливість, що стає долею завдяки вибору. Буття є “ризик свободи”, що розкривається в долі. Буття – “можлива можливість” як проблема, відношення з якою дано у формі фундаментальної нестійкості стану людини, яка зіткнулася з буттям. Тому проблема буття для неї – можливість вибору. З цього Аббаньяно виводить, що екзистувати – означає усвідомлювати невизначеність власного існування, переборювати її і повертатися до неї самої, але вже з обраним буттям як власною можливістю. Екзистувати – не значить розглядати рівні можливості. Це “пристрасть, що втягує мене у фундаментальну можливість” бути людиною.

У ситуації вибору можливостей людина не має на що опертися. Вона, як барон Мюнхгаузен, повинна сама себе витягати за волосся, вибирати. На що ж їй орієнтуватися? Аббаньяно перебирає кілька можливостей: кожен вибір виправданий (Сартр, Камю). Але це означає відмову від вибору.

Усі можливості рівнозначні, крім однієї (можливості смерті). При цьому Аббаньяно посилається на Гайдеггера. Усі можливості рівнозначні через неможливість прикріпитися до Вічності, Трансцендентності (Ясперс). Фактично в інтерпретації Аббаньяно немає реальних можливостей вибрати в сучасних йому концепціях екзистенціалізму. Тому він і каже, що “це – негативний екзистенціалізм”. Якщо всі можливості однакові, то людина розчиняється, втрачає себе в них. У можливості має бути якийсь критерій, норма. У такому значенні він пропонує “можливу можливість”. Отже, морально виправданим буде лише той вибір, котрий, будучи зробленим один раз, може далі повторюватися знову і знову.

Інакше кажучи, вибір виправданий не тому, що його було зроблено, а тому, що його усе ще прагнуть зробити. Наприклад, каже Аббаньяно, якщо хтось, один раз обравши супутницю життя, і через багато років буде схильний зробити той самий вибір, то це означає, що вибір був виправданий. Безперечно, тут є якась двозначність.

Розуміючи це, Аббаньяно поспішає відкоригувати своє визначення критерію можливості вибору і наполягає на тому, що в змістовому плані справжнім і нормативним вибором буде той, котрий сприяє формуванню неповторної особистості “у солідарному суспільстві і в упорядкованому світі”. Мабуть, саме тому критики називають екзистенціальну версію Аббаньяно “оптимістичним варіантом” філософії екзистенціалізму.

Як бачимо, за філософією екзистенціалізму, немає абстрактної людської природи, сутності людини, незалежної або такої, що передує існуванню. Саме життєвий досвід кожної людини, її конкретне існування є вихідна реальність для цієї філософії. Теорія екзистенціалізму не робить з людини об’єкта. Вона завжди виходить з її особистості як суб’єкта дії і відтак підкреслює значущість людської особистості, абсолютної цінності, справжньої величі й невід’ємних прав на духовну волю і гідні умови життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аббаньяно Н.* Экзистенция как свобода // Вопросы философии. – 1992. – № 8.
2. *Аббаньяно Н.* Введение в экзистенциализм. – СПб., 1998.
3. *Бердяев Н.* Философия свободного Духа. – М., 1994.
4. *Больнов О.* Философия экзистенциализма. – СПб., 1999.
5. *Ерофеев В.* Мысли о Камю // *Камю А.* Избранное. – М., 1993.
6. *Сартр Ж.-П.* Тошнота. – СПб., 1997.
7. *Сартр Ж.-П.* Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М., 1989.
8. Современный экзистенциализм. Критические очерки. – М., 1966.
9. *Хайдеггер М.* Основне понятия метафизики // *Хайдеггер М.* Время и бытие. – М., 1993.
10. *Хайдеггер М.* Письмо о гуманизме // Там само.